

УДК 343.2/7 (477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.1.14>

СТАБІЛЬНІСТЬ ТА ДИНАМІКА ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Кузнецов Віталій Володимирович,

orcid.org/0000-0003-1727-4019

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Кузнецова Лариса Олександрівна,

orcid.org/0009-0008-9622-2754

кандидат юридичних наук,
ст. викладач кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ

У статті розглянуто такі властивості закону про кримінальну відповідальність, як стабільність та динаміка. При проведенні дослідження встановлено взаємозалежність між вказаними правовими категоріями. Констатовано, що в умовах воєнного стану пріоритет має динаміка закону про кримінальну відповідальність. Як перспективу при формуванні нового кримінального законодавства закладено пріоритет стабільності закону про кримінальну відповідальність. У дослідженні констатовано відсутність Закону України, який би визначав порядок направлення проектів законів до Національної академії наук України для проведення юридичної (правової) експертизи. Запропоновано такий механізм перевірки законопроектів передбачити в Регламенті Верховної Ради України.

У статті підтримано положення проекту КК України щодо закріплення принципу стабільності кримінального законодавства. Установлено, що в національному законодавстві нормативно закріплено принцип стабільності закону лише в п. 4.1.9. ст. 4 Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 р.

Аналіз відповідних положень проекту КК дав змогу зробити певні рекомендації щодо їх удосконалення: по-перше, потребує самостійної регламентації презумпція знання кримінального закону та стабільність Кримінального кодексу; по-друге, закріплення конкретних часових меж внесення змін до КК України негативно вплине на реалізацію динаміки закону про кримінальну відповідальність; по-третє, нормативне врегулювання механізму внесення змін до КК України не гарантує дотримання таких норм і потребує встановлення відповідальності за їх невиконання.

Ключові слова: динаміка закону про кримінальну відповідальність, Кримінальний кодекс України, кримінально-правові відносини, кримінально-правова політика, правова експертиза, правотворчість, стабільність закону про кримінальну відповідальність.

Kuznetsov Vitalii, Kuznetsova Larysa. Stability and dynamics of the law on criminal liability: prospects for implementation

The article considers such properties of the law on criminal liability as stability and dynamics. During the research, interdependence between the mentioned legal categories was established. It is stated that under martial law, the dynamics of the law on criminal liability has priority. As a perspective in forming new criminal legislation, priority is laid on the stability of the criminal liability law. The study states the absence of the Law of Ukraine, which would determine the procedure for sending draft laws to the National Academy of Sciences of Ukraine for legal expertise. It is proposed to provide such a mechanism for checking bills in the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine. The article supports the provisions of the draft Criminal Code

of Ukraine on consolidation of the principle of stability of criminal legislation. It is established that the principle of stability of the law is regulated in the national legislation only in clause 4.1.9. Art. 4 of the Tax Code of Ukraine of December 2, 2010. Analysis of the relevant provisions of the draft Criminal Code allowed us to make certain recommendations for their improvement: firstly, the presumption of knowledge of the criminal law and the stability of the Criminal Code require independent regulation; secondly, fixing specific time limits for amending the Criminal Code of Ukraine will negatively affect the implementation of the dynamics of the law on criminal liability; thirdly, the normative regulation of the mechanism for amending the Criminal Code of Ukraine does not guarantee compliance with such norms and requires the establishment of responsibility for their failure.

Key words: *dynamics of the law on criminal liability, Criminal Code of Ukraine, criminal legal relations, criminal legal policy, legal expertise, lawmaking, stability of the law on criminal liability.*

Сучасне кримінальне право, як справедливо зауважив В. О. Туляков, сьогодні використовується як необхідний інструмент забезпечення національної безпеки [19, с. 257]. Вимушена, іноді хаотична, правотворчість вітчизняного законодавця, ускладнена умовами воєнного стану, свідчить, що законодавство не може бути або тільки стабільним, або тільки динамічним, бо в будь-який історичний період розвитку суспільства і держави для нього завжди характерні обидві ці тенденції [4, с. 17]. Інша річ, що в одні періоди розвитку країни в її законодавстві превалює певна стабільність правового регулювання, в інші – динамічність, яка, однак, не виключає наступності досвіду попередніх часів [2, с. 823–827]. Доказом сучасної динамічності кримінально-правової політики є тенденції внесення змін та доповнень до чинного Кримінального кодексу (КК) України за умов проголошення лозунгу стабільності кримінально-правових відносин, що насправді уявляється соціополітичною фікцією, а не принципом кримінальної політики держави [20, с. 489].

Спробуємо далі визначитися з термінологією «динаміка закону про кримінальну відповідальність» та «стабільність закону про кримінальну відповідальність». У теорії права є різні численні визначення цих понять.

Під динамікою кримінального права Д. О. Балобанова розуміє «стан кримінального права в просторі та часі, яке може перебувати в русі (прогрес чи регрес) або спокою» [1, с. 349]. В. О. Туляков та М. А. Тулякова динаміку кримінального права визначають як процес постійного становлення й розвитку, відтворення кримінально-правових заборон, який перебуває в розвитку відповідно до двох концептів:

формування правового хаосу та нейтралізації останнього шляхом кардинальних (чи інтерпретаційних) змін у правовому регулюванні [20, с. 489]. «Динамізм кримінального закону, – як указує В. Я. Тацій, – свідчить про здатність його до оновлення, розвитку, своєчасного та адекватного реагування на нові загрози для суспільства» [18, с. 8]. На нашу думку, слід розрізняти такі терміни, як «динаміка кримінального права» та «динаміка закону про кримінальну відповідальність». Оскільки в юридичній науці вже визнано як аксіому нетотожність права і закону [8, с. 61].

До того ж загальнообов'язкове Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р. підтвердило, що «одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а містить й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства» [14].

Д. А. Монастирський стабільність закону визначав як ознаку закону, що характеризує його здатність бути адекватним регулятором суспільних відносин протягом тривалого часу без внесення до закону концептуальних (змістовних) змін [9, с. 7]. До того ж він вважає, що є два розуміння стабільності закону: як незмінність закону (незмінний закон – стабільний закон) і як сталість підходу до регулювання суспільних відносин з можливістю системної еволюційної зміни законодавства (закон може змінюватися, залишаючись при цьому стабільним) [9, с. 7].

Відомі криміналісти В. Тацій, В. Борисов, В. Тютюгін у своїй статті «Стабільність як умова ефективності законодав-

ства про кримінальну відповідальність», з одного боку, вважають, що «стабільність (стійкість) законодавства – це властивість його системи, яка свідчить про доцільність у наступності тих концептуальних приписів законодавства, що довели свою ефективність протягом більш-менш тривалого часу їх застосування, яка відбиває його здатність протистояти дестабілізуючим, руйнівним впливам інших систем, зовнішнього середовища, змістом якої є регулювання суспільних відносин упродовж певного часу без внесення суттєвих (докорінних, сутнісних) змін» [14, с. 4–5]; з іншого – науковці наголошують на «неприпустимості відходу від дотримання принципу стабільності закону про кримінальну відповідальність» [14, с. 4–5].

Ці положення підтримує також Ю. В. Баулін, який під стабільністю закону про кримінальну відповідальність розуміє незмінність його основних принципових положень [3, с. 3].

Отже, стабільність і динаміка закону про кримінальну відповідальність є взаємопов'язаними й відносно самостійними його властивостями. На думку І. В. Суходубова, «стабільне, але не динамічне законодавство стає застарілим; нестабільне законодавство знижує його динамізм, оскільки заважає адаптуватися до актуальних умов життєдіяльності суспільства та ставати більш досконалим у формальному (техніко-юридичному) аспекті» [16, с. 196]. Уважаємо такий опис механізму взаємодії стабільності й динаміки закону про кримінальну відповідальність не зовсім точним. На нашу думку, нестабільність законодавства не знижує його динамізм, а, навпаки, збільшує. До того ж, як правило, через динаміку закону відбувається адаптація його до актуальних умов життєдіяльності суспільства [2, с. 823]. Отже, пропонуємо такий алгоритм взаємодії стабільності й динаміки закону про кримінальну відповідальність: стабільне, але не динамічне кримінальне законодавство втрачає здатність адаптуватися до актуальних умов життєдіяльності суспільства; необґрунтований динамізм закону про кримінальну відповідальність робить законодавство нестабільним, непрогнозованим і негативно впливає на правозастосування.

Окремі теоретичні положення щодо стабільності закону про кримінальну відповідальність можуть отримати перспективне нормативне регулювання через проект КК України, який у статті 1.1.3. «Презумпція знання та стабільність Кримінального кодексу» передбачив, зокрема, певні умови стабільності кримінального закону: «з метою забезпечення знання положень та стабільності Кримінального кодексу: зміни до КК України вносяться, як правило, шляхом ухвалення окремого закону про внесення змін до цього Кодексу, який також може містити положення про зміни до Кримінального процесуального кодексу, Кримінально-виконавчого кодексу або Кодексу України про адміністративні правопорушення (п. 2 ч. 2); зміни до КК України вносяться, як правило, не частіше одного разу протягом однієї сесії Верховної Ради України (п. 3 ч. 2); одна і та сама стаття (частина статті, пункт статті) КК України, як правило, не може бути змінена раніше, ніж через дванадцять місяців із доби набрання чинності законом про попередні зміни до неї (п. 4 ч. 2); закон, який скасовує кримінальну відповідальність за діяння або поліпшує правовий статус особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, набуває чинності з дня, наступного за днем його офіційного опублікування, а закон, яким змінюється розмір розрахункової одиниці, – з 1 січня року, наступного за роком, у якому цей закон був офіційно опублікований (п. 5 ч. 2)» [7].

Також важливо, що ч. 3 статті 1.1.3 проекту КК України передбачає виняток: «Положення першого речення пункту 5 частини 2 цієї статті, а також частини 2 статті 1.2.9 цього Кодексу («Пленум Верховного Суду надає висновок щодо відповідності зареєстрованого у Верховній Раді України проекту закону про внесення змін до Кримінального кодексу України вимогам статей 1.2.1–1.2.8 цього Кодексу, який розглядається Верховною Радою України в порядку, передбаченому законом») можуть не застосовуватися в особливий період і в умовах надзвичайного стану» [7].

З одного боку, слід підтримати авторів проекту КК України, які вирішили нормативно закріпити принцип стабільності

кримінального законодавства. Наразі нам відомо лише про один приклад нормативного закріплення принципу стабільності закону – у п. 4.1.9. ст. 4 Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI.

З іншого – таке модельне закріплення стабільності закону про кримінальну відповідальність має певні дискусійні положення.

По-перше, не можна погодитися з поєднанням в одній статті презумпції знання кримінального закону та стабільності Кримінального кодексу. Оскільки це різні за змістом принципи. Так, презумпція знання закону є одним з елементів дотримання принципу взаємної відповідальності держави та особи, при недотриманні якого презумпція знання закону перетворюється на юридичну фікцію [6, с. 295–296]. Презумпція знання закону передбачає дві обов'язкові взаємозалежності: 1) конституційні вимоги знання законів (ст. 68 Конституції України, передбачає, що «кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності»); і 2) нормативне забезпечення можливості знати ухвалені закони. Тому автори проекту КК України вирішили певним чином забезпечити можливість особі знати ухвалені закони (ч. 1, пункти 1, 5 частини 2, ч. 4, ст. 1.1.3) [7]. Але напрошується питання, чи є це завданням закону про кримінальну відповідальність? На нашу думку, це положення потребує певної трансформації.

По-друге, є дискусійним визначення чітких часових меж внесення змін до КК України: «зміни до цього Кодексу вносяться, як правило, не частіше одного разу протягом однієї сесії Верховної Ради України» (п. 3 ч. 2 ст. 1.1.3). Пригадаймо останні резонансні рішення Конституційного Суду України, які безпосередньо потягли зміни до КК України (у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 КК України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 [13] та у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституцій-

ності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», КК України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020) [12]). Уявимо ситуацію, що модельна норма вже діяла і зміни до КК України слід було чекати у визначений законопроект час. Чи влаштувала така ситуація суспільство та міжнародних партнерів? Мабуть, ні.

Як показує вітчизняний досвід законотворення й правозастосування, будь-який важливий і складний закон спочатку проходить апробацію (1–2 роки) й потребує необхідних змін. Пригадаймо хоча б відомий факт, що КК України набрав чинності 1 вересня 2001 року, а вже через рік було внесено зміни двома законами, через два роки – 10 законами. Отже, можна припустити, що проект КК України, якщо він буде реалізований як Закон України, чекатиме в новому статусі певний період апробації, який, безумовно, вкаже на певні недоліки, які потрібно буде швидко усувати. Тому ці часові межі знову стають певним гальмом для реалізації принципу динаміки закону про кримінальну відповідальність. Як відомо, «якщо законодавство не має належного рівня динамічності, воно теж втрачає свою якість та ефективність, оскільки не забезпечує належної актуальності й адекватності правового регулювання» [17, с. 4–5].

Заради справедливості слід згадати, що запропонований підхід авторів проекту КК України отримував і раніше критичні зауваження. Так С. П. Рабінович зауважив, «що Парламент може встановити юридичні межі власних повноважень тільки здійснюючи установчу владу. Сам прийом юридичної техніки – закріплення правил зміни акта в самому ж акті – є прерогативою Основного Закону» [11, с. 16].

Вітчизняна експертна група, яка готувала висновок на проект КК України, також відмітила, що за певних обставин може виникати потреба переглянути КК України з недотриманням установленого в проекті періоду. Науковці пропонують відповідну проблему вирішувати в інший спосіб, одним із яких має стати запровадження обов'язкової правової експертизи змін до КК України [5]. У цьому контексті є важливим положення нового Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX, який у ч. 3

ст. 44 встановлює головною експертною установою з проведення юридичної (правової) експертизи проєктів законів Національну академію наук України, а порядок направлення проєктів законів до Національної академії наук України для проведення юридичної (правової) експертизи повинен визначатися законодавством України. Наразі цей Закон України хоч і набув чинності, але не введений у дію (вводиться в дію через рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні – п. 1 Розділ XIV «Прикінцеві положення») [10]. Також констатуємо відсутність Закону України який би визначав порядок направлення проєктів законів до Національної академії наук України для проведення юридичної (правової) експертизи. Зауважимо, що певним чином цього принципу кримінального законодавства стосується дискусійне положення, яке передбачене в ст. 1.2.9: «Проєкт Закону про внесення змін до цього Кодексу розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Пленуму Верховного Суду щодо його відповідності вимогам статей 1.2.1–1.2.8 цього Кодексу». По-перше, таке положення потребує узгодження із Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI та Законом України «Про судоустрой і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. По-друге, з практичного боку це не завжди доцільно, оскільки Пленум Верховного Суду надає висновки щодо проєктів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою України. На нашу думку, такий механізм перевірки законопроєктів слід передбачити в Регламенті Верховної Ради України. Отже, досягнення стабільності кримінального законодавства є важливим, але запропоновані часові межі внесення змін до КК України не відповідають суспільним потребам, тому дотриматися їх буде складно.

По-третє, є проблема реалізації таких положень, які викладені в проєкті КК України. Порушення законодавчої процедури є, на жаль, хронічною хворобою нашого парламенту. Як приклад можна пригадати звернення Ради національної безпеки

і оборони України від 11 березня 2021 р. до Служби безпеки України щодо вивчення обставин голосування народних депутатів України шостого скликання (як відомо, були порушені норми Закону України «Про Регламент Верховної Ради України»), яке відбулося 27 квітня 2010 р. за «Харківські угоди» та в разі підтвердження ознак державної зради – порушити проти них кримінальні справи за ст. 111 КК України [15]. Тому, на нашу думку, проблема не завжди полягає в нормі права, а потрібно вимагати дотримання цієї норми й передбачення відповідальності за її невиконання.

Вирішення цих та інших дискусійних питань реалізації принципів стабільності та динаміки закону про кримінальну відповідальність у проєкті КК України, сподіваємося, сприятиме якісному реформуванню кримінального законодавства.

На підставі викладеного пропонуємо такі **ВИСНОВКИ**:

1. Обґрунтовано, що стабільність і динаміка закону про кримінальну відповідальність є взаємопов'язаними та відносно самостійними його властивостями.

2. Встановлено механізм взаємодії стабільності й динаміки закону про кримінальну відповідальність: стабільне, але не динамічне кримінальне законодавство втрачає здатність адаптуватися до актуальних умов життєдіяльності суспільства; необґрунтований динамізм закону про кримінальну відповідальність робить законодавство нестабільним, непрогнозованим і негативно впливає на правозастосування.

3. Запропоновано розмежовувати терміни «динаміка кримінального права» та «динаміка закону про кримінальну відповідальність».

4. Констатовано, що в умовах воєнного стану пріоритет має динаміка закону про кримінальну відповідальність. Як перспективу при формуванні нового кримінального законодавства закладено пріоритет стабільності закону про кримінальну відповідальність.

5. Підтримано положення проєкту КК України щодо закріплення принципу стабільності кримінального законодавства. Аналіз відповідних положень проєкту КК України дав змогу висловити певні рекомендації щодо їх удосконалення:

по-перше, потребує самостійної регламентації презумпція знання кримінального закону та стабільність Кримінального кодексу; по-друге, закріплення конкретних часових меж внесення змін до КК України негативно вплине на реалізацію динаміки закону про кримінальну відповідальність; по-третє, нормативне врегулювання механізму внесення змін до КК України не гарантує дотримання таких норм і потребує встановлення відповідальності за їх невиконання.

6. Установлено, що законодавство України не визначає порядок направлення проектів законів до Національної академії наук України для проведення юридичної (правової) експертизи, згідно з ч. 3 ст. 44 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. Запропоновано такий механізм перевірки законопроектів передбачити в Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права: доктринальні положення : монографія. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2020. 356 с.
2. Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків : Право, 2013. 928 с.
3. Баулін Ю. В. Про співвідношення стабільності та динамізму кримінального законодавства України. *Матеріали наукових семінарів та «круглих столів», проведених Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого спільно з Академією правових наук України в рамках Фестивалю науки 15–16 травня 2007 року*. Харків, 2007. С. 3–4.
4. Веніславський Ф. В. Співвідношення стабільності та динамізму в конституційно-правовому регулюванні. *Держ. буд-во та місц. самоврядування*. Харків, 2009. Вип. 18. С. 16–24.
5. Висновок національних експертів на проект КК України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf>.
6. Гаргат-Українчук О. М. Поняття та зміст презумпції знання закону у кримінальному процесі України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. Вип. 1 (3). С. 290–297.
7. Кримінальний кодекс України: проект станом на 10.01.2024 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/01/11/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-10-01-2024-1.pdf>.
8. Лемак В. В., Семерак О. С. Право та закон: співвідношення в теоретичному і практичному сенсах. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 60–67.
9. Монастирський Д. А. Стабільність закону: поняття, сутність та фактори забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2008. 20 с.
10. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.
11. Рабінович С. П. Проект КК України у вимірі верховенства права і конституційної законності. *Проект нового Кримінального кодексу України у вимірі верховенства права* : матеріали сателіт. заходу в рамках V Харків. міжнар. юрид. форуму, м. Харків, 21 верес. 2021 р. / редкол.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, І. А. Вишневська. Харків : Право, 2022. С. 16–18.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text>.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого пока-

рання) № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

15. СБУ доручили перевірити всіх, хто голосував за Харківські угоди 2010 року – Данилов. *Слово і Діло*. 11.03.2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/11/novyna/bezpeka/sbu-doruchyly-pereviryty-vsix-xto-holosuvav-xarkivski-uhody-2010-roku-danylov>

16. Суходубова І.В. Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення, засоби забезпечення : *монографія*. [наук. ред. О. В. Петришин]. Харків : Право, 2016. 228 с.

17. Тацій В., Борисов В., Тютюгін В. Стабільність як умова ефективності законодавства про кримінальну відповідальність. *Голос України*. 2013. 5 квіт. (№ 66). С. 4–5.

18. Тацій В. Я. Стабільність і динамізм кримінального законодавства України як запорука його якості та ефективності. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 11–12 жовтня 2012 р. Харків, 2012. С. 6–13.

19. Туляков В. О. Моральна адекватність кримінально-правової заборони. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. 2008. Вип. 44. С. 257–261.

20. Туляков В. О. Тулякова М. А. Динаміка кримінального права: основні закономірності. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць*. 2005. Вип. 25. С. 488–491.